

Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem

Sibel ÖZSAVAŞ ATAY¹

Sakarya Üniversitesi

Öz

Devletlerin, dış politika belirlemeye yönelik tercihlerini oluşturan öncelikli etken konumlandıkları coğrafyalar ve bu coğrafyalardan kaynaklanan farklılıklardır. Bir ülkenin dünya üzerindeki konumu değerlendirilirken, bu konumun dış politika ortamında jeopolitik bir değeri olup olmadığı karşılaştırmaları da beraberinde gelmektedir. Kuşkusuz jeopolitik dış politika kararlarında tek belirleyici değildir. Ancak bir ülkenin diğer ülkelerle kıyaslandığında ortaya çıkan değerleri, güç unsurları ile birleştiğinde olası sonuçları olumlu ya da olumsuz etkileme özelliğine sahiptir. Jeopolitik, On Dokuzuncu Yüzyılın başından itibaren ülkeler arasındaki güç mücadelesini ve uluslararası sistemi etkileyen bir bilim dalı olmuştur. Bu açıdan klasik jeopolitik yaklaşımlar, devletlerin coğrafi alanlar üzerinde denetim kurması ve devletlerin genişlemesi için gerekli olan coğrafi nedenler üzerine odaklanmıştır. Eleştirel jeopolitik ise Uluslararası İlişkiler disiplininde Soğuk Savaş sürecinden itibaren tanımlanan bir kavram olmuştur. Bu durumun en önemli nedeni Soğuk Savaş sonrası girilen yeni süreçte jeopolitik algının değişmiş olmasıdır. Jeopolitik algı, yalnızca konum, genişlik, sınır ve bütünlük gibi coğrafi özellik tanımlamalarından öte sosyal, ekonomik, siyasi, askeri, kültürel ve teknolojik değerleri ön plana alan kuramlarla geliştirilerek değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu açıdan jeopolitik söylemin dış politika uygulamalarındaki önemi ve etkisi sıklıkla tartışılmaya başlanmıştır. Eleştirel yaklaşımlar, özellikle jeopolitik gerekçelerin kökenine inerek, gerçekliğin nasıl bir yapıda inşa edildiği, sunulduğu ve meşruluk kazandığı sürecine odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Jeopolitik; Eleştirel Jeopolitik Söylem; Uluslararası Sistem

Classical Geopolitics Approach and Critical Geopolitics Discourse

Abstract

In this article, the beginning point is the statement that geopolitics is a science while the main question is what is the importance of critical geopolitics discourse international politics system. As an "efficient" factor in politics history from the beginning of 19th century, geopolitics is one of the critical factors that affecting international system and power struggles between countries. Throughout the history, Geopolitics, which is the science of politics on geography, focused on geographical areas to be inspected on geographical reasons for expansion of states. The purpose of this article has been written is to evaluate in terms of critical geopolitics the analysis of foreign policy in international relations. Critical geopolitics have been a concept are identified of the international relations discipline since Cold War. The most important reason of this case is the change of geopolitical perception of new period after the cold war. Social, economical, political, military, culturel and technological values came out in addition to geographical futures like location, borders and unity. Because of this, geopolitical theory is evaluated in a wide context. In this respect the geopolitical discourse matters in importance factor the practices of foreign policy. The perspective of geopolitics approach is adopted as the theoretical framework and focuses on the geopolitical discourse of the foreign policy analysis of states.

Keywords:

Geopolitics; Critical Geopolitics; International System

¹ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Adayı.

Ortak bir hayatı ve kültürü paylaşan bir toplumun, siyasal açıdan örgütlenmesi ve devlet niteliğini kazanabilmesi için en önemli koşullardan biri, üzerinde bütünlüğünü ve hâkimiyetini sağladığı bir kara parçasına sahip olmasıdır. Bu tanıma giren kara parçasının karşılığı ise coğrafyadır. Otorite ve egemenliğin uygulandığı, normal kamu düzeninden sorumlu bulunduğu ve savunmasını sağlama iddiasında olduğu açıkça sınırlanmış bu alan üzerindeki aidiyet duygusu ise, tüm toplumlarda aynı önemdedir (Lacoste, 2007: 10). Toplumların hayatlarını devam ettirebilmeleri, ait oldukları toprak üzerindeki gerek yer altı gerekse yerüstünde mevcut olan tüm hammadde kaynakları ile birlikte gelişme göstermektedir. Bu kaynakların kullanımı, zenginlik ve refah düzeyini arttırabileceği gibi, bu kaynaklara yönelik olan tehditleri de içinde barındırmaktadır. Jeopolitiğin henüz kavram olarak tanımlanmadığı tarihsel süreç içerisinde dahi imparatorluk ve krallıklar, coğrafyayı daima kullanmışlardır. Coğrafya, bu açıdan devletlerin hem sınırlarını hem de kaynak ve ticaret yollarının güvenliklerini güçlendirmek için, sınırlarını doğal engellere dayandırmaları ve güçlü komşulara karşı tampon bölgeler oluşturmalarını beraberinde getirmiştir (Eslsen, 2005: 13). Aynı zamanda dünya üzerinde etkinlik kurmak isteyen devletlerin geniş coğrafyalara sahip olmak ve bu coğrafyaları ele geçirmek için verdikleri savaşlar, bu önemin sürekliliğinden kaynaklanmıştır. Ancak süreç içerisinde geniş alanlardan çok, sahip olunan coğrafya üzerindeki değeri arttırmanın ve kullanmanın yöntemleri değişmiştir.

Bir Bilim Dalı Olarak Jeopolitik ve Klasik

Yaklaşımlar

Coğrafyanın doğrudan gücü temsil eden bir olgu olması ve güç ilişkilerinin seyri, jeopolitik biliminin temel noktasını oluşturmuştur. Daha açık bir ifade ile dünya üzerinde eşit dağılmayan, kolay erişime imkân olmayan, tüketilebilir veya tahrip edilebilir olan ve insan yaşamının sürekliliğinde ihtiyacı daima hissedilen, her türlü unsur, siyaset üretmekte ve siyasete konu olmaktadır (Hacısalıhoğlu, 2008: 27). Jeopolitiğin bilimsel olarak değer kazanmasında, siyasi

coğrafya çalışmalarının önemi büyüktür. Coğrafi konum, yalnızca fiziki olarak ülkenin yerini belirlerken, jeopolitik ise ülkenin dünya ve bölgesel güç merkezlerine göre konumunu belirleyen değişken nitelikli bir disiplin halini almıştır (İşcan, 2004: 50).

Coğrafya, haritalar aracılığıyla sunulmakta ve stratejik açıdan geliştirilecek politikalar bu sayede görünür kılınmaktadır. Siyasal sistemler, yönetimler, doğal kaynaklar veya insan nüfusu sürekli değişkenlik gösterebilir, ancak ülkelerin konumlarından kaynaklanan farklılıkların (kıtaların, denizlerin ve adaların yerleri gibi) değişmeyen nitelikte unsurlar olması dış politikada istikrarlı bir süreç izlemek için coğrafyayı iyi bilmenin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bir ülkenin konumunun, güç merkezlerine ya da çatışma alanlarına yakınlığının coğrafi özellikler bağlamında değerlendirilmesi, güvenlik politikalarını da doğrudan etkileyen bir faktördür.

Bu açıdan deniz-kara karşıtlığının önemi daha iyi ortaya çıkmaktadır. Gerek risk gerekse masraflı olan kara ticaretine bağımlı devletler giderek zayıflarken, denizleri serbest ve sınırsızca kullanan devletler ise hızlı bir şekilde kalkınmıştır. Hızla kalkınan devletlerde ise farklı sosyal ve siyasal kurumlar varlığını göstermiştir. Deniz toplumları geleneksel bir biçimde serbest ticaret ile özellikle kara ağırlıklı ülkelerden aldıkları ucuz hammaddeleri ülkelerinde işleyerek yüksek fiyatlarla satmışlardır. Bu durum yaşanan savaşların hedef ülkede ticari imtiyaz sağlama gerçeğini de ortaya koymaktadır. Örneğin; Soğuk Savaş sürecinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB), baskın ideolojisi olan komünizmi tüm dünyaya yayma amacı olmasa dahi ABD için bir değişiklik olmayacağı ve sorunun ideolojik boyutundan çok daha fazla jeopolitik karşıtlıkları içermesi de jeopolitiğin önemini ortaya koyan bir gerçekliktir. Bu nedenle ABD önderliğindeki Batı, bütünüyle jeopolitik bir çerçevede SSCB'nin karşısına çıkmıştır. Ayrıca jeopolitik yasaların üzerine siyasi manevralar, ekonomik hamleler, kültürel savaş ve ideolojik esneklik gibi olguları da eklemiştir (Polat, 2015: 33).

İnsanların yaşadığı yerlere değer yüklemesi ve coğrafyanın da temelde bir mekân/yer bilimi olması,

coğrafya ve iktidar arasındaki ilişkiyi bu çerçevede açıklamaktadır. Coğrafya, genellikle zararsız olarak algılanmasına rağmen, dünya coğrafyası doğanın bir ürünü değil, bu alanı düzenlemek, işgal etmek ve yönetmek için güç üzerinde rekabet eden otoriteler arasındaki çatışma tarihinin ürünü olarak da değerlendirilmiştir (Tuathail, 1996: 1).

Bir bilim dalı olarak Jeopolitik², Realizm kuramı ile benzerlik içermektedir. Güç, Realist Kuram'ın en önemli kavramlarından biridir. Devletlerin amaç ve çıkarlarına ulaşmak için, uluslararası örgütler, ittifaklar ve diğer koalisyonlar aracılığıyla kullandıkları mekanizmaların tümüdür. Realist Kuram'ın bazı düşünürleri, devletin güç peşinde koşmasının belli amaçlara yönelik olmadığı, aksine güç peşinde koşmanın kendi başına bir amaç olduğu görüşüne sahiptir. Devletin, hem anarşik bir dünyada güvenliğini sağlama hem de diğer amaçlarını gerçekleştirme kapasitesi, diğer devletler karşısındaki göreceli güç konumunu ortaya koymaktadır. Realist Kuram'a göre, gücün gerek amaç gerekse araç olmasından öte, önemli olan devletlerin güç elde etmesi ve bunu kullanması durumudur (Viotti ve Kauppi, 2014: 33).

Başarılı bir dış politika için devletlerin ölçülebilir yeteneği ve çıkarlarının uluslararası sistem içerisinde süreklilik sağlaması gereklidir. Çıkarları destekleyen süreklilikler ileri sürdükleri yetenekleri ile uyumlu olmalıdır. Devletlerin amaçladıkları başarıları, bu gücün anlaşılması ve kaynakları için gerekli olan araçların değerlendirilmesi ile gerçekleşebilir. Uluslararası sistem içerisindeki konumunun yanı sıra belirli fiziksel şartlarla eşit derecede uyumlu yeteneklerini geliştirmek de önem arz etmektedir. Devletlerin dış politikaları arasındaki ilişkiler bütünü "ulusal çıkar" kavramı üzerinden farklı araçlarla ifade edilmektedir (Alden, 2006: 17,18).

Bu açıdan jeopolitik ve realizmin ortak noktası da güç unsurudur. Benzer şekilde ikinci ortak nokta ise uluslararası sistem içerisindeki en güçlü ve bağımsız

aktörün, devlet olarak kabul edilmesidir. Her ikisinde de devlet merkezli bakış açısı vardır. Buna göre, ulusal güç aynı zamanda devletlerin yayılmacı ve emperyalist politikalarının bir aracıdır. Savaş olgusu da jeopolitiğin aracı veya doğal uzantısı durumuna gelmektedir. Jeopolitik açıdan da Uluslararası İlişkiler, bir mücadele sürecidir (Arı, 2000: 174). Bu açıdan jeopolitik, bu güç mücadelesi sürecinde doğrudan hükmetmeye yönelik ve yorumlardan soyutlanmış bir yapı olarak ifade bulmaktadır.

Tuathail'e göre jeopolitik kavramının genel geçer bir tanımı yapılamamaktadır. Ona göre yapılan tanımlar, jeopolitiğin içerdiği konuların farklı birçok alana da yönelik olmasından dolayı eksiktir. Jeopolitiğin, titiz bir biçimde kuramlaşmasını engelleyen en yaygın sorunlardan biri Rudolf Kjellen, Karl Haushofer ve hatta Henry Kissenger tarafından yapılan terime özgü bağlamsal tanımların, uzun süreden beri aşılmış olması ve çok anlamlı bir kavram haline gelmiş bulunmasıdır. Jeopolitik teriminin kullanım ve anlamları kapitalizm, çevrecilik, ırk, kentsel bölge siyaseti veya sinema gibi çok çeşitli ve farklı alanlarda da niteleyici bir kavram halini almıştır (Tuathail, 1996: 49). Jeopolitik birçok şeye yönelik niteleyici bir kavram olsa da yaygın olarak devlet ve devletlerarası ilişkilerde mekânın belirli bir görselleştirilmiş şekline ilişkindir. Bu belirli yerlerin, stratejik öneminin vurgulanması haritalandırma ile olmaktadır. Jeopolitik bu anlamda bir gelenek olarak algılanmaktadır. Yani jeopolitiğin yayılma ve genişlemesi bilinen bir şeydir (Sidaway, 2001: 225).

Kısaca; jeopolitik, devletlerin küresel sistem içerisindeki kendi konumlarını güç merkezleri ya da çatışma bölgeleri karşısında tanımlamaları üzerine biçimlenmiştir. Ülkelerin coğrafi anlamda resmi sınırları bellidir, ancak jeopolitik konum, bu sınırların ötesinde bir çerçeveye çizer ve politika alanında karar alıcılara veri hazırlar. Bu bağlamda küreselleşme süreciyle beraber değerlendirilen ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değişiklikler ile artan karşılıklı bağımlılık, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki tüm süreci kapsamaktadır. Bu nedenle belirlenen stratejik amaçların jeopolitik düzeyde değerlendirilmesi önemlidir.

²Jeopolitiğin alt birimleri ise Jeostrateji (ülkelerin dış politika stratejilerini coğrafi etkenlere dayanarak şekillendirmesi), Jeoekonomi (ülkelerin ekonomileri ve coğrafyaları arasındaki yapı ve ilişkiler) ve Jeokültür (ülkelerin kültür ve coğrafyaları arasındaki ilişkiler) olarak tanımlanmaktadır.

Coğrafi bilginin bilimsel olarak yorumlanması, dış politika analizlerinde kuramsal bir alt yapı oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Jeopolitik yaklaşımlar, güç ilişkileri bağlamında kuramsal varsayımlara dönüşmüştür. Uluslararası sistemin giderek dünyayı kapsayan bir nitelik kazanmasıyla beraber jeopolitik, dünya hâkimiyetini elinde bulundurmaya isteyen ülkelerin stratejileri ile iç içe geçmiştir. On Dokuzuncu Yüzyıl öncesi Avrupa coğrafyası ve ülkeleri göz önüne alındığında, Avrupa güç politikasının kendi içinde taşıdığı rekabetçi bir nitelik vardır. On Sekizinci Yüzyıl boyunca ittifak ilişkilerinin değişkenliği nedeniyle rakip devletler sürekli değişken koşullarla karşı karşıya kalmışlardır. Gerek gizli anlaşmalar gerekse diplomasideki değişkenlikler sonucunda, Avrupa'daki denge hem karada hem denizde oldukça sık değişmiş ve coğrafi faktörler daha önemli hale gelmiştir (Tarakçı, 2003: 4).

Bu nedenle On Dokuzuncu Yüzyıla kadar uluslararası sistem Avrupa merkezli olarak biçimlenmiş ve jeopolitik alanında ortaya sunulan bilimsel kuramlar, Avrupa merkezli bir eksende gelişmiştir.

Klasik jeopolitik, On Dokuzuncu Yüzyılın sonunda dünya düzeninde ortaya çıkan coğrafi koşulların kökeninde yatmaktadır. Büyük güçler, talep ettikleri topraklar üzerinde pay sahibi olmuşlardır. Bu durum rakip imparatorluk sistemleri arasında nispeten etkinlik, stratejik pozisyon ve askeri güç arasında yeni bir döneme girilmesine neden olmuştur (Tuathail, 1996: 19).

On Dokuzuncu Yüzyıl jeopolitiği, klasik kuramlarla bütünleşmiştir. Klasik jeopolitik kuramlar içinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, Almanya'da ortaya çıkan Organik Devlet düşünce tarzı, diğeri ise Anglo Amerikan bakış açısını yansıtan Jeostratejik düşünce tarzıdır. Klasik jeopolitik kuramlar, coğrafi anlamda dünya hâkimiyeti fikri açısından bütüncül bir yapı sergilerken, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle değişen güç yapısına paralel olarak ortaya çıkan çağdaş jeopolitik kuramlar ise devlet güç ilişkilerini ön plana çıkarmışlardır. Farklı devletlerin jeopolitikçileri, kendi ülkelerindeki hâkim zihniyete, ulusal çıkarlara yönelik politik hareket tarzı belirlerler. Bu nedenle ABD'li bir jeopolitikçi ile

Rusya'da çalışmalar yapan bir jeopolitikçi, farklı çıkarımlara sahiptir.

Jeopolitik konusunda çalışan Mahan (1840-1914), Ratzel (1844-1904)³, Mackinder (1861-1947) ve Kjellen⁴ (1864-1922) gibi kuramcılar çoğunlukla Avrasya'nın dünyanın merkezi olduğu yönündeki çalışmalara yönelmişlerdir. Jeopolitiğin, coğrafyayı temel alarak geleceğe ait çıkarımlarda bulunma iddiası ve ülkelerin hegemon güç olma düşüncesi, bu alandaki kuramlara yön vermiştir. Buradan anlaşılacağı gibi tüm kuramlar dönemin büyük güçlerinin etkisiyle anlam kazanmıştır.

Soğuk Savaş öncesi jeopolitik kuramlar, "Klasik Jeopolitik Kuramlar" olarak da isimlendirilmiştir. Bunlar; Kara Hâkimiyet Kuramı, Kenar Kuşak Kuramı, Deniz Hâkimiyet Kuramı ve Hava Hâkimiyet Kuramı gibi dört temel kuram çerçevesinde değerlendirilmiştir. İngiliz jeopolitiği, Sir Halford John Mackinder'in⁵ "Kalpgah" (Heartland)⁶ doktrini ile tanınmıştır. Kara Hâkimiyet Kuramı⁷ olarak da bilinen bu doktrin ile Mackinder dünyayı; Avrasya'nın içindeki Kalpgah, Kalpgah'ı kuşatan İç Hilal (Avrupa

³ Modern ve sistematik siyasi coğrafyanın kurucusu sayılan Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel'in (1844-1904) 1897'de yayınlanan "Siyasi Coğrafya" adlı eseri, modern jeopolitiğin başlangıcı olarak kabul edilir. Ratzel, kuramında ülke sınırlarının değişmesi ve genişlemesinin uzun süre var olmak isteyen devletlerin temel stratejisi olduğunu öne sürerek, genişleme politikalarına jeopolitik dayanak oluşturmuştur. Aynı zamanda kültürün ve dilin yayılmasının önemine vurgu yapar. Ratzel'e göre topraksal genişleme sağlayan bir devlet başarılı bir devlettir ve bu nedenle savaş olgusu kaçınılmazdır (Slowe, 1990: 21).

⁴ Ratzel'in düşüncelerini temel alıp, geliştiren Rudolf Kjellen (1864-1922) ise "Bir Yaşam Biçimi Olarak Devlet (1916)" adlı eserinde jeopolitiği, "somut bir mekânda yerleşen, sürekli genişleyen ve gelişen, coğrafi ve biyolojik bünyelerin bir karışımı olan devlet hakkında bilim" olarak tanımlamıştır (Karabulut, 2005: 200).

⁵ Mackinder, dünya hâkimiyeti formülünü şu şekilde ifade etmişti: Doğu Avrupa'ya hükmeden Kalpgah'a, Kalpgah'a hükmeden Dünya Adası'na, Dünya Adası'na hükmeden ise dünyaya egemen olur. Ancak denilebilir ki Soğuk Savaş Yılları'nda; Sovyetler Birliği Kalpgah'ı elinde bulundurmasına rağmen Dünya Adası'na egemen olamamıştır. Mackinder'in kuramı ise doğrulanmamıştır

⁶ Heartland: Batıda Volga nehri, doğuda Sibirya, güneyde Himalayalar ve kuzeyde Buz Denizi arasında kalan bölgedir.

⁷ Doğu Avrupa'ya hükmeden Kalpgah'a egemen olur. Kalpgah'a hükmeden Dünya Adası'na egemen olur ve Dünya Adası'na hükmeden de dünyaya hâkim olur önermesini içermektedir.

Yakındoğu, Ortadoğu, Hindistan, Çin), İç Hilali kuşatan Dış Hilal kuşağı (İngiltere, Güney ve Kuzey Amerika, Afrika, Avustralya, Okyanus ve Japonya) olarak üç bölgeye ayırmaktadır. Kara Hâkimiyet Kuramı ile aynı coğrafyayı kullanan Amerikan Nicholas John Spykman ise, Kenar Kuşak Kuramı ile bu ülkelerin hâkimiyetinin dünya hâkimiyeti getireceğini öne sürmüştür. Amerikan jeopolitik ekolünde Amiral Alfred Thayer Mahan'ın denizlerin hâkimiyetinin dünya hâkimiyeti ile eş anlamlı olduğu önermesini içeren Deniz Hâkimiyet Kuramı ve Alb. Hausy Scitaklian tarafından ortaya konan Hava Hâkimiyeti Kuramı da, ön plana çıkan diğer jeopolitik yaklaşımlar olmuştur (Eslen, 2005: 17-18).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ortak ihtiyaç ve en çok hissedilen şey, yeni Uluslararası İlişkiler disiplini için temel ivme kazandıran bir başka savaştan kaçınmak olmuştur (Knutson, 2006: 283). Yine de jeopolitik disiplini, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte çok daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Özellikle dünya hâkimiyeti mücadelesi şeklinde gerçekleşen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, jeopolitik kuramların çok fazla etkisinde kalmıştır. Bu etkinin ekonomik ideolojilere dayalı ve güvenlik odaklı olması da önemlidir.

Jeopolitik, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından özellikle siyaset dışında bırakılmıştır. Bunun en önemli nedeni dünya savaşlarına neden olduğu gerekçesidir. Bu açıdan uzun yıllar boyunca bilimsel araştırmalar içerisinde yer bulamamış ve bir bilim dalı olarak gelişme imkânı gösterememiştir. Tuathail'e göre de; modern coğrafya disiplininin en büyük çelişkilerinden biri, uzun süredir siyasetin, coğrafi tarihin bakış açısına dikkat çekecek derecede kör kalmasıdır. Tüm devletlerde savaş çabasına önemli katkı sağlayan disiplin, savaş sonrasında ise basitçe Nazilerle birleşme olarak algılandığı için damgalanmış ve neredeyse siyasete yol gösterici nitelikteki tüm figürlerden kaçınmıştır. Yetmişli yılların başından itibaren siyasi coğrafya Anglo Amerikan sahası içinde olduğu için devlet oldukça zayıflamıştır. Küresel ölçekte denge güç politikaları ile eş anlamlı olarak kullanılan jeopolitik terimi ile Henry Kissinger tarafından yeniden canlandırılmıştır. Bu yalnızca Nazilerle ilişkili izi silmekle kalmamış, aynı zamanda da siyasi coğrafyacıların daha önemli derecede küresel

siyaset ve coğrafyanın yeni bir biçimde sorunsal hale getirilmesi konusunu ön plana çıkarmıştır (Tuathail, 1996: 44-45).

Jeopolitik çalışmalar, Yirminci Yüzyılın son çeyreğinde yeniden gündeme gelerek yükselişe geçmiştir. Bunun en önemli nedenleri arasında, SSCB'nin dağılması, Yugoslavya'nın parçalanması, dünyada yerel çatışmaların artması, küreselleşme ve ortaya çıkan sivil toplum örgütleri, dini kurumlar, finans güçleri ve terör örgütleri gibi yeni aktörlerin katılımıyla ABD'nin gücünün sorgulanması gibi konular yer almaktadır. Devlet yönetiminde görev alan karar vericiler, önlerini görebilmek adına, artan bir biçimde jeopolitik çalışmalara yönelmişlerdir (Ulaş, 2011: 73). Jeopolitik kavramı, Amerikan ekolünde çevreleme stratejisinin temelini oluşturmuş ve birçok kişinin gözünde Soğuk Savaş'ın katı bölünmüşlüğü temsil etmiştir. Marksizm ile jeopolitiği eleştirenler ise, klasik jeopolitiğin, Amerikan emperyalizmi için bir rasyonelleştirme aracı olduğunu iddia etmişlerdir (Owens, 1999: 61,62).

Yirminci Yüzyıla hâkim geleneksel düşünce biçimi, jeopolitiğin, büyük güçler tarafından karar vericilere yardımcı olmak amacıyla dünya gücünün koşullarını analiz eden güç/bilgi formunun tümünü kapsadığını belirtmektedir.

Jeopolitik, devletlerin rakiplerine karşı sürdürdüğü tasarlanmış belirli stratejileri ifade ederken, Yirminci Yüzyıl boyunca devletlerin farklı emperyalist projelerinin içinde saklı olduğu, dünya politikasının kapsamlı görüşlerini ortaya çıkarmıştır (Tuathail, 2000: 166).

Eleştirel Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik

Söylem

Soğuk Savaş sonrası girilen yeni süreçte jeopolitik algısı, salt olarak konum, sınır, bütünlük gibi coğrafi özellik tanımlamalarından ötesinde bir anlam kazanmıştır. Özellikle sosyal, ekonomik, siyasi, askeri, kültürel ve teknolojik değerleri ön plana alan kuramlarla geliştirilen, geniş bir yelpazede değerlendirilmeye başlanmıştır. Jeopolitik çalışmalar, Soğuk Savaş sonrası jeopolitik algının değişmesiyle birlikte yeni bir söylem kazanmıştır. "Eleştirel

Jeopolitik” olarak isimlendirilen analizler çerçevesinde jeopolitik çalışmalar yeni bir düşünce biçimi oluşturmuştur.

Klasik jeopolitik ve daha eleştirel yaklaşımlar arasındaki temel farklılık ise, eleştirel yaklaşımların siyasi coğrafyaya metodolojik ve kavramsal olarak yeniden katkıda bulunmasıdır (Dodds, 2005: 28). Eleştirel yaklaşımların kaynağında, analiz biriminin ulus-devlet gibi kurumlar yerine birey olarak tanımlanması ve bu düşünce içerisinde toplumların çatışma/gerilim kaynaklarına vurgu yapılması, sosyal güç analizini de beraberinde getirmiştir (Göçek, 2003: 112).

Eleştirel kuramın Uluslararası İlişkiler disiplinine getirdiği bakış açısı, jeopolitik alanındaki kuramların gelişmesine de katkı sağlayan bir yaklaşım olmuştur. Eleştirel kuram genel olarak egemen Uluslararası İlişkiler kuramlarını, içerik ve yöntem açısından yetersiz bulmakla beraber, bu eksikliğin neden kaynaklandığı sorunsalını araştıran Frankfurt Okulu kaynaklı bir kuramdır. Frankfurt Okulu, özellikle modern toplum üzerine eğilmiştir. Ancak Frankfurt Okulu’nun analizlerini yerel bir boyutla sınırlaması, toplumların arasındaki ve ötesindeki ilişkileri ihmal etmesine neden olmuştur (Linklater, 1990: 8). Frankfurt Okulu üyelerine göre, bilimsel kuramların hedefi dünyanın başarılı bir biçimde manipüle edilmesiyken, eleştirel kuramlar ise özgürleşmeyi ve aydınlanmayı, insanların gizli zorlamaların farkına varmasını sağlamayı ve böylece onları bu zorlamalardan arındırıp, doğru çıkarlarını bulmalarını hedeflemektedir (Geuss, 2013: 88).

Eleştirel kuramlar, diğer kuramları “nesneleştirici” olarak tanımlamaktadır. İkisinin arasındaki en önemli fark eleştirel kuramların; nesneleştirici kuramlar gibi sadece toplum ve onların bilinç biçimleri hakkında bilgi vermenin ötesinde kendisinin ve sağladığı bilginin kabul edilebilir olup olmadığını değerlendirmek için kullanılacak kriteri de sağlamak iddiasında olduğudur (Geuss, 2013: 124).

Frankfurt Okulu’nun ortaya koyduğu eleştirel bakış açısını en kapsamlı ve sistematik şekilde Robert W. Cox çalışmalarına yansıtmıştır. Cox, özellikle klasik güç yaklaşımlarını eleştirel bağlamda ele almış ve

Realizmin dünyanın değişen yapısını açıklamakta yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Pozitivizmin, dünyayı verili olarak ele alması ve sorgulama ihtiyacı, pozitivizme karşıt olarak eleştirel düşünceyi geliştirmiştir. Dünyanın mevcut yapısını açıklamaktan çok daha fazlasına yönelik olarak değiştirilmesini de içeren bir kuram olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle özellikle 1980 sonrasında eleştirel kuramın etkisiyle tüm bilgi ve varsayımlar sorgulanma sürecine girmiştir.

Cox’a göre bir kuramın iki amacı bulunur. Kuramın ilk amacı; kasıtlı veya değil, var olan düzeni sürdürmek ve taktik eylemlere rehberlik etmektir. Cox, bu amacı “Problem Çözücü Kuram” olarak tanımlar. İkinci amacı ise; alternatif bir düzen ortaya koymak ve stratejik eylemlere rehberlik etmesidir ki bu da “Eleştirel Kuram” olarak tanımlanır. Problem çözücü kuram dünyayı, var olan sosyal ilişkiler, güç ilişkileri ve bunların içlerinde düzenlediği kurumlarla ele alır.

Burada genel amaç, belli sorun kaynaklarıyla etkili bir şekilde iletişimde bulunmak ve bu ilişkilerin/kurumların pürüzsüzce işlenmesini sağlamaktır. Eleştirel kuram ise, var olan dünya düzeninden ayrı durduğu ve bu düzenin nasıl ortaya çıktığını sorguladığı için eleştireldir. Kurumları, sosyal ilişkileri ve güç ilişkilerini verili olarak kabul etmez fakat onların temellerini, değişme sürecinde olup olmadıklarını ve öyleyse bunun nasıl olduğunu sorgular (Williams, Wright ve Evans, 2007: 395-396-397). Cox, bu görüşten yola çıkarak “kuramın daima bir şey, birisi ve bir amaç dolayısıyla var olduğu” önermesini ortaya koymuştur (Bostanoğlu ve Okur, 2009: 18).

Eleştirel Kuram, devleti tek ve temel birim olarak görmekten çok bir dünya politik ekonomisinin kuramını yapmak ve böyle bir dünyayı anlamak üzere ortaya çıkmıştır. Cox’a göre, eleştirel bir kuram sadece belirli bir dünya düzenini korumak ve sürdürmeye değil; nasıl dönüşeceği ya da dönüştürülebileceği üzerinde de durmalıdır (Bostanoğlu ve Okur, 2009: 19, 30).

Uluslararası İlişkilerin eleştirel kuramları ile iç içe olan Eleştirel jeopolitik kuram, içinde yaşadığımız dünyayı belirsiz ve kafa karıştırıcı kabul eden dünya

politikasının kuramlarını geliştirmeye çalışmaktadır (Dodds, 2005: 30). Eleştirel jeopolitik kuram, dünya siyaseti yapılması için coğrafi varsayımları ve tespitleri incelemektedir (Agnew, 2003: 2). Neorealizm kuramına ve onun pozitivist metodolojisine tepki olarak ortaya çıkan eleştirel yaklaşımlara paralel olarak temellendirilmiştir. Özellikle Simon Dalby, John Agnew ve Gearoid Q Tuathail'in gibi kuramcıların düşünceleriyle şekillenen bu yaklaşım temel olarak Frankfurt Okulu'ndan ve Michel Foucault ve Edward Said gibi post modern akademisyenlerin görüşlerinden etkilenmiş bir kuramdır (Atmaca, 2011: 163).

Eleştirel jeopolitik uluslararası alanda 1980'lerin başından itibaren gelişmeye başlayan uluslararası ilişkiler ve siyasi coğrafya içerisinde bir perspektiftir. Özellikle güç eksikliğinin, tecrübeli kişilerin ve siyasi realizm tarafından klasik jeopolitiğin ötesine taşınma girişimini yansıtmaktadır (Haverluk, Beauchemin ve Mueller, 2014: 19). Bunun en önemli nedeni Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası sistemin yapısındaki değişimlerin, klasik kuramları geçersiz kılmasıyla beraber jeopolitik haritalarında da yeni/güncel kuramsal çalışmaları ve araştırmaları gündeme getirmiş olmasıdır.

Soğuk Savaş ile birlikte uluslararası sistemdeki belirsizlikler jeopolitik anlamda kaygıları da ortaya çıkarmıştır. Özellikle iki kutuplu sistemin sona ermesiyle birlikte devletler, tüm ulusal güçlerini ait buldukları blok ve ideolojiye göre yönlendirmiş ve politikalarını da bu çerçevede biçimlendirmişlerdir. Devletler, karşılaştıkları bu yeni değişimle birlikte karşı karşıya kalacakları tehditlerin ne olduğu konusunda arayışlarını sürdürürken, sabit olan tek şey ise devletlerin ulusal çıkarları olmuştur (Tezkan, 2000: 10,12). Siyasi dünya, 1940'ların sonundan 1980'lerin sonuna kadar anlaşıldığı anlamdan daha fazla jeopolitik bloklara bölünmüştür. Savaş, görünür bir şekilde, şiddetin coğrafyalar üzerindeki yeni bir biçimine dönüşmüş ve geleneksel sınırlar üzerinde görünür bir biçimde insani güvensizliği açığa çıkarmıştır (Dalby, 2010: 281).

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sisteme yönelik atfedilen küreselleşme olgusu, popüler, siyasi ve akademik çevrelerinde içinde barındırdığı zorunlu bir kavram haline gelmiştir. İş ve yönetim dünyasında,

ticaret ve para ile ilişkili alanlar üzerinde engelsiz hareket imkânı tanıyan "sınırsız bir dünya" anlamına gelmektedir. Bazı hükümet liderleri ve siyaset bilimciler içinse küreselleşme, devletlerarası sistem ve devlet egemenliği anlamında değerlendirildiğinde ise belki de kaçınılmaz şekilde zarar verecek olan insanların, fikirlerin, eşyaların, sermayenin, hastalıkların, uyuşturucu ve terör gibi sınır ötesi akımların meydan okuduğu bir dünyayı çağrıştırmaktadır (Dodds, 2005: 25).

Kuram, özellikle politika üretme konusunda, küreselleşmenin etkilerine yoğunlaşmıştır. Yeni sistem veya düzen arayışlarının ortaya çıkardığı küreselleşme çağı, dünyayı ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel ve askeri açıdan birçok boyutuyla etkilemiştir. Dünya siyaseti, jeopolitik açıdan incelendiğinde de birbirini etkileyen veya tetikleyen olaylar dizisi göze çarpmaktadır. Bu nedenle küreselleşme sürecinde jeopolitik disiplinin içerik, kapsam, sınırlar ve yöntem açısından yeniden tanımlanma gereksinimi duyulmuştur (Ulaş, 2011: 71).

Eleştirel jeopolitik yazarları, jeopolitiğin siyasi ve sosyal ilişkilerle; güç ve bilgi arasındaki ilişkilerle ilgili bir söylem olduğunu iddia ederler. Bu görüşü benimseyen John Agnew, Gearoid Q Tuathail ve Simon Dalby gibi önde gelen yazarların ileri sürdüğü gibi dünya siyaseti, deniz ve kara güçleri arasındaki küresel siyasetin temel bölünmesi gibi bir dizi ilahi gerçeklikten ziyade, öncelikli olarak temelde yorumlanarak anlaşılmalıdır. Bu yüzden eleştirel jeopolitik yazarları için, gerçekte en önemli görev, siyaset ve coğrafyanın anlaşılması için eksik/kötü tanımlanan varsayımlarını yinelemektense, dünya politikasının kuramlarını yorumlamaktır (Dodds, 2005: 29).

Dünyanın gelişme ve kaynağını bir bütün olarak görmek, hem büyük aktörlerin hem de eleştirilenlerin coğrafi olarak temsil ve eylemlerini açıklamak dünya siyasetinin en etkili yollarından birisidir. Bu açıdan bakıldığında modern dünya; mekânsal sınırları aşan yaratıcı güç tarafından günlük hayatta da baskın olarak tasarlanan ve kavranan bir resim olarak tanımlanır. Bu yüzden jeopolitik tahayyül modernitenin de belirleyici bir unsurudur (Agnew, 1998: 11). Dodds'a göre de modern jeopolitik yazarın,

dünya araştırması üzerine bağımsız iddiası; ideoloji ya da önyargıyı da içerebilmektedir. Ancak bu durum yaşadığımız dünya hakkında anlamlı ifadeler yer vermediğimiz anlamına gelmez, bunun yerine dünya ile ilgili iddialarımızın temelde ontolojik ve epistemolojik bakımlardan da dikkate alınması gerektiğinin göstergesidir. Çünkü modern dünya siyasetini açıklarken aşırı derecede karmaşık ifadelerin olmasının nedeni, mevcut ve azımsanmayacak sayıdaki materyallerin çeşitliliği ve çok kapsamlı yorumların oluşup oluşmadığıdır (Dodds, 2005: 26).

Eleştirel jeopolitik, klasik jeopolitiğin ötesinde kendisini jeopolitik karşıtı olarak etiketlemektedir. Klasik jeopolitik, emperyalist devletlerin bir üretimi iken, jeopolitik karşıtlığı ise etkin bir şekilde hegemonya karşıtı söylem ve söylemler yoluyla uluslararası ve ulusal devletlerin güç ve iktidar yapıları değiştirmek üzere çalışır. Kısaca; eleştirel jeopolitik akademik kültürün klasik anlayışı olarak bir üretim yerine siyasileştirilmiş tartışmaların bir görünümünü yansıtmaktadır.

Eleştirel jeopolitik, popüler jeopolitik, resmi jeopolitik ve feminist jeopolitiği de içermektedir. Popüler jeopolitik çalışmaları, popüler kültür aracılığıyla tekrar üretilen jeopolitik fikirlerin sürecini ifade etmektedir. Resmi jeopolitik çalışmaları ise belirli fikirlerin, siyasi yönergeler haline gelmesi için resmi dış politika aktörleri, düşünce kuruluşları ve jeopolitik konulara aracı olan akademisyenler yoluyla gelişme göstermiştir. Bu yönergeler baskın bir hal alabilir. Bu durum egemen hale gelen baskın ideoloji olarak teröre karşı küresel savaş adı altında Bush'un "bizimle veya onlarla" anlayışı gibi durumlara da yol açabilir. Feminist jeopolitik, siyasi müdahalelerin analizine odaklanmaktadır. Bu siyasi müdahalelerin niteliği, insanlar ve ilişkiler arasında algılanan farklılıkların veya eşitsizliğin irdelendiği siyasi müdahaleler olarak tanımlanmaktadır (Haverluk, Beauchemin ve Mueller, 2014: 20).

Eleştirel jeopolitik, sıklıkla akademik metinler ve dış politika metinlerindeki seçkin düzeydeki söylemlere odaklanır. Bu açıdan kullanılan gazete analizlerinin söylemleri, görsel medya, filmler ve kitap kaynakları oldukça tutarlı yöntemler olmuştur (Sturm, 2008: 600). Nasıl odaklanıldığından çok dış çevrenin dış

politikaya etkisi, özellikle mekânların algılanan gerçekliğini dönüştüren yapılar, bu yapıların nasıl temsil edildiği ve coğrafi temsillerin nasıl yapılandırıldığı eleştirel jeopolitiğin konusu içerisinde analiz edilmektedir (Dodds, 1993: 71).

Eleştirel jeopolitik çalışmalarının temelinde Michel Foucault'un (1926-1984) bilgi/iktidar perspektifindeki söylem analizi önemli yer tutmaktadır. Foucault, -ideaların incelenen malzemenin önce geldiği- idealar tarihi şeklinde düşünce hareketlerini ya da ideolojilerin veya kuramların maddi koşullarını ifade etme yöntemini incelemekten öte, pratik rejimlerini çözümlenmek üzerine yoğunlaşmıştır. Söylemek ve yapmak arasındaki çizgi -görmek ve konuşmak arasındaki çizgi gibi- her zaman değişkendir. Bu açıdan pratik rejimleri yapmanın tarihsel olmayan bir biçimine indirgenemez ya da artık pratik, kuramın alanına indirgenemez. Bu bağlamda, eylemin arkasındaki eylemci gibi, neden kavramı bile kuşkuludur (Lechte, 2006: 204). Foucault'a göre söylem, "tüm dünyayı ve insanları şekillendiren ve karşı sözler söylendiğinde dahi dışına çıkılamayan, ancak sınırları belirlenebilecek ve temeli sarsılabilecek olan düşünceler, inanışlar, yargılar, değerler, semboller, kelimeler, harfler, kurumlar, normlar ve geleneklerden oluşan ve içerisinde birçok güç ilişkilerini bulunduran devasa ve yaşayan bir organizmadır." (Örmeci, 2009: 57).

Foucault, toplumlarda, söylemler arasındaki derecelendirmeye kuşkuyla bakmaktadır. Karşılıklı ilişkiler sonucu söylenen söylemler, onları telaffuz etmiş olan eylemle birlikte silinen söylemler, onları yeniden kullanan, değiştiren veya onlardan söz eden belli sayıdaki yeni konuşma eylemlerinin kökeninde yer alan söylemler ve bu tür formülleştirme biçimlerinin ötesinde ise söylenmiş olan, söylenmiş olarak kalan ve daha da söylenecek olan söylemler olarak ifade etmektedir (Foucault, 1987: 32). Söylemlerin, güç ilişkilerinin ifadesi olması ve ilişkilerle bağlantılı pratikler ve konuları yansıtmaları önemlidir. Çünkü bir söyleme hâkimiyet aynı zamanda bunlardan yoksun olanlar üzerinde, kontrol sağlamaya yardımcı olmaktadır (Layder, 2006: 133,138). Foucault'a göre geçmiş yeni olayların ışığında yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu, geçmiş ile

bugün arasında var olduğu öne sürülen herhangi bir tek nedensellik olasılığını olanaksız kılar. Tarihin bir anlamda her zaman şimdinin tarihi olduğu düşünüldüğünde, hiçbir geçmiş dönemin kendi terimiyle anlaşılamayacağını farkına varıldığı zaman, tarihselcilik tehlikesi azalacaktır (Lechte, 2006: 205). Foucault'a göre, neden sorusundan çok nasıl sorusuna cevap aranmalı, gücü uygulayan merkezden çok, güce maruz kalan özneye odaklanılmalı, çevresel mikro bilgidен merkeze doğru ilerlenmeli ve söylemin gücü her alanda aranmalı, onun çeşitli tuzaklarına kanılmamalıdır. Bir diğer önemli nokta ise, söylemden kaçarken yeni bir söylem oluşturmamaya gayret etmektir (Örmeci, 2009: 58).

Burada önemli olan bir devletin hegemonya sağlamak için kural koyma ve kuralların devamındaki eylemleri belirlemesi ve bir devletin gücünü daha fazla eşitler arasında birinci olması konumuna yükseltmesidir. 1945'ten 1985'e kadar olan dönem içerisinde ABD kurumsal güç ve disipline dair güç/bilgi araçlarıyla dünya düzenini yönetmeye ilişkin kuralları, büyük bir çoğunlukla şekillendirmiş olmasına rağmen hegemonik bir devlet olmadan da hegemonyanın şartları belirlenebilir (Tuathail, 1996: 47).

Eleştirel jeopolitik içinde söylemler, gerçekliğin üretilip, belirlendiği bir yapıya işaret etmektedir. Tüm semboller, anlamlar hâkim olan söyleme göre şekillenmekte ve insanların aklında o şekilde yer etmektedir (Örmeci, 2009: 60). Eleştirel jeopolitik içerisinde söylemler, özellikle pratiği açıklama konusunda yeni yaklaşımlar sunmayı amaçlamışlardır. Örneğin; jeopolitik, imgeleri çağrıştıran bir kelimedir. Jeopolitik kelimesinin çağrıştırdığı bir anlamı, devletlerin, bölgesel rekabet ve kontrolü sağlamak için savaş, imparatorluk ve diplomasi fikirlerini kışkırtmasıdır. Bir başka çağrıştırdığı anlam ise kuramsal jeopolitiğin, dil ve uygulamada büyük halk kitlelerini bölgesel olarak çevrelemesi ve sınıflandırmasıdır. Örneğin; Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin bakış açısına göre Amerika'nın "Emperyalist" olması ve batılı devletlerin perspektifinden de komünizmin "Demir Perde", "Özgür Dünya" ve "Tehdit" kavramlarını coğrafi olarak temellendirilen imgeler olması, bölgesel kontrol için çatışmaları kışkırtan haklı bir gerekçe

oluşturmuştur (Flint, 2006: 13). Aynı şekilde siyasi konuşmalar, bize dünya siyasetindeki etkili aktörlerin kendilerini nasıl gördüklerini anlama konusunda rehberlik etmektedir. Liderler, söylemlerle hareket eder ve dış politika davranışları belli basit coğrafi eylemlerle açıklanabilir. Bu eylemler jeopolitiktir ancak bir deniz kuvvetinin kurulması ya da yabancı bir ülkenin işgal edilmesi kararı yalnızca söylemlerle anlamlandırılıp, meşrulaştırılabilir (Karabulut, 2005: 88).

Clint'e göre ise; ilk olarak, dikkat edilmesi gereken konu uygulama ve bölgesel stratejileri sunma açısından jeopolitik ve devlet adamlığı arasındaki bağlantının önemidir. Bu tanımlama devletlerin veya ülkelerin torakları ve bu toprakların üzerindeki kaynakların kontrolü için nasıl rekabet ettiklerini açıklayan sınırlı bir bakış açısını oluşturmaktadır. On Dokuzuncu Yüzyılın sonunda, Avrupalı güçler, "Afrika'yı Bölme" olarak da bilinen, Afrika'nın sömürge kontrolü için bir mücadeleye girmişlerdir. Modern anlamda, devletlerarasındaki ittifaklar, Irak, Afganistan'a asker konuşlandırılması ve Orta Asya üzerindeki üsler "Terörizme Karşı Savaş" jeopolitiğini üretmiştir. Irak ve Afganistan'daki savaşta uygulanan yöntemlerden ayrı tutulmayan, kötüye karşı savaşmak ve demokrasinin yayılması gibi beyanlarda söylemlerin önemini vurgulamaktadır. İkinci olarak ise, jeopolitiğin topraklar üzerindeki rekabetler türündeki eylemleri daha fazla haklı gösterme yöntemi olmasıdır (Flint, 2006: 13).

Eleştirel jeopolitik içerisinde söylemler, egemenliğin meşrulaştırılması sürecinde birçok ideolojinin önemli bir işlevi halini almıştır. İdeolojilerin söylem içerisinde nasıl sunulduğu ya da saklandığı boyutu önemlidir. Çünkü gerçeklerin toplumsal süreçler içinde nasıl kurgulandıkları ve söylemsel olarak nasıl ifade edildiklerini bu şekilde anlayabiliriz. Toplumlar söylemler aracılığıyla dünyayı anlamlandırır. Kısacası söylem, ideolojilerin yeniden üretiminde ve günlük ifadelerde vazgeçilmez bir rol oynamaktadır (Çoban ve Özarslan, 2003: 13).

Söylemsel bir pratik olarak jeopolitiğin yeniden tanımlanması ile uluslararası politika da yeni bir odak noktası oluşturulmak istenmiştir. Bu bağlamda jeopolitiğin iki türü tespit edilmiştir. Birincisi

akademik uzmanların resmi metinleridir. İkinci tür ise bir pratiğe veya sezgiye yönelik yaygın düşünme biçimidir. Bu düşünme biçiminin dış politika söyleminde, yabancı yerlerin nasıl sunulduğuna odaklanarak tanımlanmıştır. Bu şekilde farklı jeopolitik özelliklerin çağdaş dış politika yapım sürecine, coğrafi bir bakış açısı ekleyerek odaklanma konusundaki yararlılıklarıdır. Çünkü dış politikanın pratik açıdan uygulaması alan ve yerlerin değerleri ve yorumlanmasının inşa edilmesini içermesi nedeniyle doğası gereği jeopolitiktir (Dodds, 1993: 71).

Tuathail'e göre de, uluslararası politikayı anlamak dört argüman ile güçlenmektedir. Bu argümanların ilki jeopolitiğin belirli ve görece sınırlı bir eylem alanı ile çevrelenmiş yalnızca klasik jeopolitiğin dilini konuşan küçük bir grup akil adamdan ibaret olmamasıdır. İkinci argüman ise jeopolitik düşünce türünün iki farklı özelliğinin olmasıdır. Tuathail'in iddia ettiği dünya politikasında çoğu jeopolitik üretimin, bir resmi/formal tür yerine bir pratiği yansıttığıdır. Pratik jeopolitik devlet adamlığı, politikacılık ve askeri koordinasyon gibi devlet yönetiminin uygulanmasında uzmanlaşmış pratikleri kapsamaktadır.

Devlet yönetimi/idaresinde bu aydınların dış politika davranışı her gün kendilerini ilgilendirdiği yönde süreklilik göstermeleridir. Resmi/formal jeopolitik ise stratejik düşünür ve halk aydınlarının, dünya siyasi haritasının bütünü üzerindeki otoriteler olarak ileri sürdükleri ve üzerinde uzmanlaştıkları pratikleri içermektedir. Devlet yönetimi konusunda bu aydınlar sivil toplum içinde strateji enstitülerinde ve diğer araştırma merkezlerinde çalışırlar. Üçüncü argüman ise bir bütün olarak dünya sisteminin genelinde ve özellikle devletler içinde coğrafi bilginin üretiminin çok daha fazla geniş kapsamlı sorgulanması, onun gerekliliğine olan önemin dikkate değer hale gelmesiyle coğrafi mekansallaşmanın çalışılmasıdır. Devlet yönetimindeki aydınlar tarafından küresel siyasetin mekânlaşmasını çalışmak için, yerel, ulusal ve uluslararası/ulusötesi yorumlayıcı toplumların içinde yerleşmiş/gömülmüş bu aydınların iç içe geçmiş yapısını göz önünde bulundurmak gereklidir. Son argüman ise jeopolitik düşünce araştırmalarıyla yerleşen, devletçi olmayan bir hegemonya bağlamında

Gramsci⁸ anlayıştan ilham alan bir içeriğinin var olmasıdır. ABD gibi bir hegemon güç, dünya toplumu tarafından kural koyucu olarak tanımlanır. ABD içinde gücün işgal pozisyonları uluslararası düzeni yönetenler, düzenleyiciler ve coğrafyacıların dünya siyasetinin başkanlarını meydana getirmektedir (Tuathail, 1996: 46, 47).

Tarihsel süreç içerisinde görülmüştür ki, jeopolitik görüşler her zaman üretildiği ülkedeki hâkim zihniyeti yansıtmıştır. Eleştirel jeopolitiğin en önemli özelliklerinden biri dış politika analizlerinde olgu ve olayların siyasi altyapısını oluşturan dinamikleri ve etkilerini açıklamak için referans sağlamasıdır. Ancak çoğu zaman bu referansın asıl amacı, karar vericilerin ikna ettiği bir söylem aracılığı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Coğrafyanın sabit sınırları, eleştirel jeopolitik ile coğrafi algılama biçimini sınırların ötesine taşımaktadır.

Eleştirel jeopolitik, gerek politik ekonominin köklerini gerekse politikanın dinamiklerini yönlendirmeyi ve incelemeyi ihmal etmektedir. Buna rağmen eleştirel jeopolitiğin dikkat çektiği nokta söylemlerin ve temsillerin analizi konusudur. Buradaki amaç, "neden" söylemine karşılık olarak, "nasıl" politikasını yönlendirmektedir. Nasıl söylemi daha derin bir analiz gerektirmektedir ve sınırları açık bir biçimde çizilmiş bir alan değildir. Örneğin, bir argüman Amerikan müdahalesi ardındaki nedenleri tanımlamaya yöneldiğinde kaçınılmaz olarak özel gerekçelerden kaynaklanan belirli politikaların nasıl resmedildiğinin de meydana geldiği koşulları ele almalıdır. Ancak bu yolların salt açıklaması, bazı politikaların belirli söylemler içerisinde harekete geçirildiğinin ve nedenlerin neden bu politika ve söylemlerle uygulandığının tanımlandığını zorunlu olarak hareket edilmediğine tanımlanmasıdır (Mercille, 2010: 328).

⁸ Uluslararası sistemin yapısında bir üst otoritenin yokluğu, doğal haldeyken anarşi yaratan bir ortama işaret eder. Bu nedenle, güç dengesinin sağlanması ve anarşi ortamının istikrarlı bir yapıya dönüşmesi içinse hegemonyanın varlığı sistemi yönlendiren en önemli etkenlerdir. Hegemonya kavramı özellikle 1970'lerden itibaren Gramsci'nin eserlerinin, Eleştirel Kuram içinde özellikle Robert Cox ve Stephen Gill tarafından geliştirilerek Uluslararası İlişkiler disiplinde yerini almıştır.

Klasik jeopolitikle bağlantılı olarak devlet gücü ve emperyalizmin söylemlerini, eleştirel jeopolitik, müdahaleci olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan jeopolitik devletlerin güç yapılarındaki mesafeleri değil, devletin güç yapısını aktif olarak değiştirmektedir (Haverluk, Beauchemin ve Mueller, 2014: 21).

Dış politika yapım süreci coğrafi ve jeopolitik sonuçların yansımalarına sahiptir. Bu nedenle insanlar ve mekânların, dış temsili açık bir biçimde dış politikanın yorumlanması ve uygulanmasında önemli derecede etkilidir. Bir senaryo veya kurgunun metaforunun benimsenmesi veya gücünün kullanımı ile diğer benzer unsurlara dikkat çekmekte ve “öteki” için bir politika inşa edilmesindeki, farklılıkların üretilmesini içermektedir (Dodds, 1993: 73).

Eleştirel jeopolitik, jeopolitik ya da küresel siyaset ortamının herhangi bir şekilde mekânsallaşmasını mümkün kılan mantıklı açıklamaların altyapılarının sorunlaştırılması ile ayırt edilmektedir. Bu sorunlaştırma, coğrafya ve jeopolitiğin kendi durumunu apaçık, doğal, temel ve son derece bilinebilir gerçekler olarak ortaya çıkarmaktadır. Burada önemli olan sorular coğrafya ve jeopolitiğin, küresel siyaset sahnesinde geleceğe dair üretimleri nasıl denetlediği ve Yirminci Yüzyılda küresel politikaların nasıl sürdürülebildiğidir. Zararsız bölgelerin, dünyaya dair ifade edilen gerçeklerinden ve açıklayıcı durumlarından ziyade bunların işaret ettiği alan/güç/bilgi üretim sistemlerinin, siyasallaştırılmış coğrafyalardaki küresel siyasetin aktörleri, ortamları ve oyun senaryolarının derinlemesine incelenmesidir (Tuathail, 1996: 52). Eleştirel jeopolitik sorunların çözümüne yoğunlaşmış olsa da dünya siyasetini “savaş ve barış” gibi tezat olgular şekillendirmektedir. Dış politikayı başarılı kılmak veya toprak kazanımlarını haklı çıkarmak amacıyla ortaya atılan fikirler, söylemler aracılığıyla zihinlerdeki algıyı oluşturmaktadır. Bu nedenle söylemlerin oluştuğu politik yapılara odaklanmak ve jeopolitik gerekçeleri söylemlerde araştırmak gereklidir. Bu durum jeopolitiğin odak noktasındaki devlet olgusunun rasyonel gerçeklikten çıkmasıdır. Bu sayede karar alıcılara yoğunlaşarak, gerçekliğin hangi zeminde hangi bilgiyle inşa edilip

meşruluk kazandırıldığına odaklanır. Burada aslında bir eleştirinin değerden bağımsız olmayacağı sorunsalı da ortaya çıkmaktadır. Söylemleri üretenlerin dahi çoğu zaman söylemin dışında kalması zordur. Bu nedenle toplumda var olan güç ilişkilerinin bu bağlamda değerlendirilmesi zor bir süreçtir. Söylemler çoğu zaman ideolojilerin meşrulaştırılmasında vazgeçilmez bir rol oynarlar. Coğrafyanın devletlere sunduğu tehdit ve fırsatların güç ile açıklanması, ülkelerin konumlarından kaynaklanan eşitsizliklerin de kaynağının yine coğrafyaya indirgenmesi demektir. Hâkimiyet olgusunun dış politika analizlerinde klasik ve eleştirel bağlamdaki yaklaşımlarla jeopolitik üzerinden açıklanmaya çalışılması da bu açıdan önem taşımaktadır.

Kaynakça

- AGNEW, J. (1998). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. First published. London and New York: Routledge.
- AGNEW, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. Cilt 2nd edn. London: Routledge.
- ALDEN, Chris. (2006). *Foreign Policy Analysis, Undergraduate Study in Economics, Management, Finance and the Social Sciences*, Published by: University of London Press.
- ARI, Tayyar. (2000). *Uluslararası İlişkiler Teorisi: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 3. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ATMACA, A. Ö. (2011). *Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri*. Ortadoğu Etütleri. Cilt: 3. Sayı: 1. s. 157-191.
- BOSTANOĞLU, Burcu. Mehmet Akif, Okur. (2009). *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram Hegemonya-Medeniyetler ve Robert W. Cox*, 2. Baskı. İmge Kitabevi.
- ÇOBAN, Barış. Zeynep, ÖZARSLAN. (2003). *Söylem ve İdeoloji, Mitoloji-Din-İdeoloji*. (Ed: Barış Çoban). 1. Basım. Su Yayinevi.
- DALBY, S. (2010). *Recontextualising Violence, Power and Nature: The Next Twenty Years of Critical Geopolitics*. *Political Geography* (29), 280-288.
- DODDS, Klaus J. (1993). *Geopolitics, Experts and the Making of Foreign Policy*, *Area*, Vol. 25, No. 1. The Royal Geographical Society. pp. 70-74.
- DODDS, K. (2005). *Global Geopolitics A Critical Introduction*. England: Pearson Education Limited.
- ESLEN, Nejat. (2005). *Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler*, 1. Basım, Ankara: Tekağaç Kitap Basım Yayım.
- FLINT, C. (2006). *Introduction to Geopolitics*. Routledge Taylor&Francis Group.
- FOUCAULT, Michel. (1987). *Söylemin Düzeni*, Cilt 1. Basım, (Çev: T. Ilgaz). İstanbul: Hil Yayınları.

ATAY / Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem

- GEUSS, Raymond. (2013). Eleştirel Teori, Habermas ve Frankfurt Okulu. (Çev: Ferda Keskin). 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GÖÇEK, F. M. (2003). Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşım ve Türkiye. Ayhan Kaya (Der.) Uluslararası İlişkilerde Sınır tanımayan Sorunlar içinde. Bağlam Yayıncılık.
- HACISALİHOĞLU, Yaşar. (2008). Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekân-Güç-Çatışma ve Jeopolitik. Stratejik Araştırmalar Dergisi 1(2). Beykent Üniversitesi. s. 22-44.
- HAVERLUK, Terrence W., Kevin M. BEAUCHEMIN, Brandon A. MUELLER. (2014). The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics, Academy Scholars Program, USA, Geopolitics. 19:19-39.
- İŞCAN, İsmail Hakkı. (2004). Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1. Sayı 2. Bahar. Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, Stradigma Yayınları, 47-79.
- KARABULUT, B. (2005). Strateji Jeostrateji Jeopolitik. Ankara: Barış Kitap.
- KNUTSEN, L. T. (2006). Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi. Cilt 1. Baskı. (Çev: M. Özay) İstanbul: Açılım Kitap.
- LACOSTE, Y. (2007). Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi. Cilt 1. Baskı. İstanbul: NTV Yayınları:16.
- LAYDER, Derek. (2006). Sosyal Teoriye Giriş. (Çev: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Küre Yayınları.
- LECHTE, J. (2006). Yapısalcılıktan Postmoderniteye Elli Çağdaş Düşünür. Cilt 1. Baskı. (Çev: B. Yıldırım). İstanbul: Açılım Kitap.
- LINKLATER, Andrew. (1990). Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations. London: Macmillan Press.
- MERCILLE, Julien. (2010). The Radical Geopolitics of US Foreign Policy: The 2003 Iraq War, Published by: GeoJournal, Vol. 75, No. 4, New Directions in Critical Geopolitics, pp. 327-337.
- OWENS, M. T. (1999). In Defense of Classical Geopolitics. Naval War College Review. Volume: 52. Issue: 4.
- ÖRMECİ, Ozan. (2009). Solda Teoriler ve Tarihsel Tartışmalar, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- POLAT, Soner. (2015). Türkiye için Jeopolitik Rota, 1. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- SIDAWAY, JAMES. (2001). Geopolitics: Twentieth Century Spectre. Source: Geography. Published by: Geographical Association. Vol. 86, No. 3. pp. 225-234.
- SLOWE, P. (1990). Geography and Political Power. London: Published by Routledge.
- STURM, Tristian. (2008). Critical Methodological Geopolitics: Discourse Analysis/Ethnography, Geopolitics. Taylor & Francis Group, Vol. 13, No. 3. 13:600-609.
- TARAKÇI, Nejat. (2003). Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji, Melise Matbaacılık. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- TEZKAN, Yılmaz. (2000). Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik, Birinci Baskı. Ülke Kitapları: 6.
- TUATHAIL, Gearóid Ó. (1996). Critical Geopolitics. London: Routledge.
- TUATHAIL, Gearóid Ó. (2000): The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at the Millennium. Annals of the Association of American Geographers, 90: 1, 166-178.
- ULAŞ, B. (2011). Jeopolitik, Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci. Cilt 1. Baskı. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- VIOTTI, Paul R., Mark, V. Kauppi. (2014). Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti. Çev: Ayşe Özbay Erozan. 5. Basım, Ekim. Ankara: Nobel Yayın.
- WILLIAMS, Howard. Moorhead, WRİGHT. Tony, EVANS. Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme. (2007). Ankara: Siyasal Yayınevi.